

Verschuivende mensbeelden bij de familie Giacometti

Daan Thoomes

De familie Giacometti

Op bezoek in een Duitstalig land kan het een wat ontgoochelende ervaring zijn als een verhuisauto met de naam 'Bach' voorbijrijdt en wanneer blijkt dat de loodgieter 'Schubert' heet. Eenmaal aangekomen in Zwitserland blijkt de naam 'Pestalozzi' niet alleen verbonden te zijn met scholen en kinderkampen maar eveneens met een hotel en met een Bäckerei-Konditorei. Nog gevarieerder is het met de naam 'Giacometti'. Maar in dat geval betreft het dan ook een grote en bekende kunstenaarsfamilie in Zwitserland waarvan diverse leden actief zijn geweest.

Voor een argeloze toerist niet gemakkelijk om uit elkaar te houden: Augusto (1877-1947) de maker van gebrandschilderde ramen in zoveel Zwitserse kerken, onder andere in Klosters en Davos, zijn neef Giovanni (1868-1933) een niet onverdienstelijk neo-impressionistisch kunstschilder en vooral bekend als de vader van Alberto (1901-1966) die Zwitserland tot ver over zijn landsgrenzen bekend heeft gemaakt met zijn surrealistische beeldhouwwerken. Alberto had dan nog twee broers die eveneens kunstzinnig waren: Diego die hem bij het maken van zijn beeldhouwwerken assisteerde en zelf vooral bekend is geworden als meubelontwerper, en Bruno die architect is geworden en vooral

naam heeft gemaakt als ontwerper van het Zwitserse paviljoen voor de Kunst-Biënnale in Venetië in de jaren vijftig.

De twee die er meeste uitspringen zijn: Augusto, die verantwoordelijk is voor de gebrandschilderde ramen, en Alberto, de maker van de beeldhouwwerken. Het is boeiend om hun uitgangspunten en hun zienswijzen op de mens te vergelijken. De eerste werkte tijdens het interbellum en de tweede in de naoorlogse periode.

Augusto Giacometti

Augusto vervaardigde in 1928 voor de Kirche St. Jakob in Klosters (in de streek Prättigau in Oost-Zwitserland) in het koor drie ramen met als titel 'Der Jakobstraum'. De drie ramen vormen een thematische eenheid. In het middelste zijn vier engelen te zien die aandachtig opstijgen en weer neerdalen alsof ze de gebeden en zuchten van de mensen naar boven, en de gaven en krachten van God naar beneden brengen. De bewegingen zijn vloeiend en stralen tegelijkertijd een innerlijke rust en harmonie uit. Zelf zegt Augusto dat zijn gehele werk gedragen wordt door de betrekking op het bovenaardse. Dat sluit volgens hem het religieuze in, niet in dogmatische betekenis maar als grondhouding. Zijn grote voorbeeld is Fra Angelico wiens werk hij in Florence had bewonderd.

Onwillekeurig doet Giacometti's streven naar 'innerlijke rust' denken aan de antropologische beschouwingen van de pedagoog Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) - nog steeds een klassieke Zwitserse autoriteit - die zijn *Abendstunde eines Einsiedlers* (1780) laat beginnen met de uitspraak: *De mens moet innerlijke vrede kennen* ("Der Mensch muss innere Ruh haben"). Die wordt verkregen als de opvoeding begint in relatie met wie de nauwste betrekkingen bestaan. Dat is in de eerste plaats met God want *de mensheid heeft met God de nauwste relatie* ("Gott ist die nächste Beziehung der Menschheit").

En daarnaast natuurlijk met de ouders thuis in het gezin (de ‘Wohnstuberziehung’). De huiselijke verhoudingen zijn fundamenteel voor de menselijke ontwikkeling en fungeren als model voor alle latere sociale relaties. De drie levenskringen – gezin, arbeid en staat – hangen met elkaar samen. Geloof in God is bij Pestalozzi nog fundamenteeler dan de gezinsopvoeding:” Zelfs je huis, man, en het verstandigste genieten ervan, brengen je niet altijd tot rust. (“Auch dein Haus, Mensch, und sein weisester Genuß beruhigt dich nicht immer“) (...) “In het geloof in God uw vader zult u vrede, kracht en wijsheid vinden“. (“In Gott dein Vater, in diesem Glauben findest du Ruhe und Kraft und Weisheit”).

Johann Heinrich Pestalozzi

Walking man (1947)

Alberto Giacometti

Vlak na de Tweede Wereldoorlog, in 1948, bereikte Alberto zijn grootste triomf. Dat was in New York in de galerie van Pierre Matisse met een expositie van zijn draadachtige figuren: lange, uiterst dunne figuren die lijken te zijn aangevreten door uitwendige krachten. Onwezenlijke wezens die *langs elkaar heen leven*. Volgens sommige interpreters gaat het om de uitbeelding van mensen in hun existentiële kwetsbaarheid en angst.

De relatie met het naoorlogse klimaat en de beleving van de zinloosheid van het leven ligt voor de hand. Sartre schreef een korte begeleidende tekst bij de tentoonstelling waarin hij zich afvroeg of het na Auschwitz überhaupt nog wel zin had om beeldhouwwerken te maken. In het werk van Alberto Giacometti zag hij echter een nieuw begin van de beeldhouwkunst die zich in de drieduizend jaar daarvoor voornamelijk had beziggehouden met ‘levende lijken’. De levenloze figuren uit de voorafgaande beeldhouwkunst noemde hij één grote leugen. De kunst had zich te lang laten leiden door het Grieks-Romeinse ideaal van de mimesis (nabootsing van de werkelijkheid). Giacometti’s tegenontwerp bevat, volgens Sartre, het existentiële geheim waarin de kenmerken van ‘Unbehaustheit’, verlatenheid, geïsoleerdheid en ‘Hineingeworfensein’ van de moderne mens worden uitgebeeld.

De figuren van Alberto Giacometti zijn soms in groepen opgesteld (‘Place’, 1948; ‘Quatre Femmes sur socle’, 1950; ‘La Forêt’, 1950) maar komen desondanks geïsoleerd en eenzaam over. Weg zijn de nauwe betrekkingen met de ander en God lijkt geheel afwezig. Een wereld zonder illusies.

Misschien is het voor de huidige Zwitserse samenleving veelzeggend dat zij zich op allerlei wijzen naar buiten toe presenteert met de werken van Alberto Giacometti. Zijn beeltenis staat sinds 1998 op het bankbiljet van honderd frank. In hetzelfde jaar trad Zwitserland op als gastland bij de Frankfurter Buchmesse en presenteerde zich daar op kunstgebied met een Alberto-Giacometti-Schau. Volgens de organisatoren omdat Giacometti als voorbeeld kan dienen voor de Zwitsers om uit hun huidige identiteitscrisis te geraken. Men vraagt zich namelijk nog steeds in ernst af of het beter is om aansluiting te zoeken bij Europa en de rest van de wereld of om zich trots terug te trekken in isolement. Alberto Giacometti was het moeiteloos gelukt om wereldburger te zijn en tegelijkertijd sterk verbonden te blijven met zijn vaderland. In Parijs zal in 2026 in het voormalige treinstation Gare des Invalides een nieuw Giacometti Museum worden geopend, het Musée & École Giacometti.

In het Kunsthaus van Zürich blijven de bronzen geestverschijningen van Giacometti fascineren. Maar wanneer kunst wordt verstaan als een creatieve verbeelding van ontwikkelingen in de samenleving, dan houdt Giacometti de bezoeker een angstwekkende spiegel voor en lijkt “Gott als nächste Beziehung der Menschheit” wel heel ver weg. Tegelijkertijd kan uit de geschiedenis van het Zwitserse denken zoals verwoord door Johann Heinrich Pestalozzi, nieuwe hoop worden geput.

Literatuur:

Dunk, H.W. von der (2000). *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw*. Deel II. Amsterdam: Meulenhoff, p.320

Hitz, F., M. Kaspar-Kuoni (1993). *Die Kirche St. Jakob in Klosters*. Herausgegeben von der Evangelischen Kirchgemeinde Klosters-Serneus.
 Liedtke, M. (1992). *Johann Heinrich Pestalozzi*. Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, p. 67.
 Pestalozzi, J.H. (1996). *Neuhof-geschriften*. Ingeleid, vertaald en van commentaar voorzien door Daan Thoomes. Kampen: Kok
 Reißer, U. und N. Wolf. (2003). *Kunst-Epochen*. Band 12. 20. Jahrhundert II. Stuttgart: Reclam, pp. 45-48
 Walser, P. (1981). *Die Kirche zu St. Johann in Davos*. Daarin: *Das Paradies, Vier Fenster von Augusto Giacometti*. Davos Platz: Verlag Genossenschaft 'Davoser Revue'

Illustraties:

- *Die Kirche St. Jakob in Klosters. 1493-1993, 500 Jahre nach dem Chorbau*. Door Florian Hitz und Maria Kasper-Kuoni
- Augusto Giacometti, Chorfenster Kirche St. Jakob, CH-Klosters (1928) – foto: D.Thoomes
- Alberto Giacometti, *Walking man* (1947) in Museum Kröller Müller, Otterlo
- Johann Heinrich Pestalozzi. Schilderij van F.G.A. Schöner, 1808. Zentralbibliothek Zürich.

Daan Thoomes is wijsgerig en historisch pedagoog en gepromoveerd op een proefschrift over de opvoedingsfilosofie van Friedrich Schleiermacher. Hij is gepensioneerd afdelingshoofd van de Universiteitsbibliotheek te Utrecht en docent aan de Hogeschool Rotterdam.

Een eerdere versie is verschenen in: *In de Waagschaal, tijdschrift voor theologie, cultuur en politiek*, jrg. 33, 25 september 2004, pp. 28-30

(Laatst gewijzigd: januari 2025)